

André Scrima

Duhul Sfânt și unitatea Bisericii

*

„Jurnal” de Conciliu

Prefață de Horia-Roman Patapievici
Volum îngrijit de Bogdan Tătaru-Cazaban

Texte traduse de
Măriuca Alexandrescu,
Dan Săvinescu, Larisa și Gabriel Cercel,
Bogdan Tătaru-Cazaban

Spandugino

 ZETA books

Cuprins

Notă asupra ediției a II-a	7
O perspectivă răsăriteană asupra unității Bisericii	
Notă introductivă asupra primei ediții	11
Hermeneutica părintelui André Scrima:	
despre metoda unui stil de insolitare	
<i>Prefață</i> de Horia-Roman Patapievici	17
Dialogul ca eveniment creator	
<i>Introducere</i> de Bogdan Tătaru-Cazaban	29
I. Ortodoxia în căutarea alterității	71
Reflecții asupra Bisericii Ortodoxe	73
Fundamentele eclesiologiei răsăritene	84
II. Memoria schismei	135
Ortodocși și catolici. Situația lor specială în cadrul	
dialogului <i>oikumenei</i> creștine	137
III. Dialogul ecumenic	157
Perspective ortodoxe asupra Conciliului Vatican II	159
Constituția dogmatică <i>Lumen Gentium</i> :	
câteva reflecții ortodoxe	169
O lectură ortodoxă asupra Constituției pastorale	
<i>Gaudium et Spes</i>	196

Revelație și tradiție în Constituția dogmatică

Dei Verbum: o privire ortodoxă213**IV. Note de pneumatologie și ecleziologie.237**

Despre Duhul Sfânt239

Palamism și teologie catolică251

Despre Biserică și Scriptură, Tradiție și tradiții257

V. „Jurnal” de Conciliu261

Bibliografie André Scrima285

Reflecții asupra Bisericii Ortodoxe¹

Marea despărțire dintre Răsărit și Apus reprezintă nu numai cea dintâi ruptură din punct de vedere cronologic, ci întrucâtva chiar prototipul dezbinărilor dintre creștini, care au continuat să se adâncească, fiind răspunzătoare pentru disensiunile ce i-au urmat. Este o taină cu totul dureroasă, alături de taina slăvită a unității Bisericii. Astăzi, trebuie să devenim conștienți de această taină dureroasă și să redescoperim unitatea de nealterat a Bisericii, pentru a o reconstitui în chip văzut în toată plinătatea ei.

Întrucât este vorba de o întâlnire concretă și mistică în același timp, trebuie să redescoperim Biserica Ortodoxă în cadrul său uman și spiritual.

*

O primă definiție a Bisericii răsăritene ar putea fi aceasta: creștinătatea răsăriteană, definită de tradițiile grecești și de cele ale primelor șapte Sinoade ecumenice, nu a cunoscut aceeași

¹ „Reflexions sur l'Église orthodoxe”, în *Écoute*, publicație lunară a Mănăstirii Sainte-Marie de la Pierre-qui-Vire, nr. 76, 1960, pp. 16-22. Am eliminat notele care explicau foarte sumar câțiva termeni specifici literaturii teologice.

evoluție ca Biserica din Apus, începând din secolul al XII-lea. Altfel spus, ea este catolicismul care nu a trecut pe la Roma. De aici, pe de o parte, unitatea sa, iar pe de alta, separarea de Biserica romană. Într-adevăr, din punct de vedere istoric, această separare, această diferență, a devenit conștientă de sine într-un elan duhovnicesc întemeiat pe Părinții greci, pe marile tradiții monastice ale Bisericii primare și pe rânduielile sfinte și liturgice ale Bizanțului. Pentru Biserica răsăriteană, toate acestea își păstrează o deplină contemporaneitate.

Nu era un îndemn la ruptură, ba chiar dimpotrivă; dar, încă de la început (și nu trebuie să acuzăm prea mult istoria; oamenii își au și ei partea lor de răspundere), această conștientizare se arăta a fi diferită de cea a Bisericii apusene, care se angaja într-o viață nouă, deschisă altcumva sensului istoriei și acțiunii exterioare. Acestea au fost împrejurările în care s-au ivit motivele de dispută între cele două Biserici și în care s-a produs prima ruptură (nu fundamentală), în secolul al XI-lea. Și de atunci, această conștiință a Bisericii răsăritene nu a făcut decât să se adâncească. În acest duh a botezat mulțimile slave și nu a încetat niciodată să desfășoare o lucrare misionară, e adevărat, împiedicată de vitregiile istoriei, îndeosebi ale celei recente. Ar fi aici un numitor comun pentru Biserica Ortodoxă, dar fără să însemne uniformitate. În sânul său se află o mare diversitate de neamuri, la care a trebuit să se adapteze. Astfel, Biserica Răsăritului îi cuprinde nu numai pe greci și pe slavi, pe românii latini, ci și alte neamuri: egipteni, arabi, sirieni.

Unitatea Bisericii Ortodoxe este deplină, întemeindu-se pe unitatea dogmatică, de structură ierarhică și canonică, și pe

ritul bizantin săvârșit pretutindeni unde își are jurisdicția și aproape întotdeauna în limba vie a poporului. Există, de asemenea, o întâietate spirituală și canonică (dar nu jurisdicțională) a scaunului constantinopolitan, care rămâne într-un anumit fel centrul Bisericilor ortodoxe locale.

Cât privește numărul de ortodocși, statisticile oficiale par exagerate. Se vorbește de 160 de milioane. După ultimele persecuții, cifra s-a redus la 140 de milioane...

Înainte de a iniția un dialog, trebuie să se țină seama de condițiile exterioare, dar, mai ales, este nevoie să se înțeleagă realitatea existențială, duhovnicească, a Bisericii, în Trupul Tainic. Această ființă lăuntrică, duhovnicească, nu este ușor de sesizat. Dificultatea provine din faptul că Biserica Ortodoxă se conduce după un alt principiu de coeziune decât principiile de ordin juridic: este o Biserică ce se știe în esență *mistică*, exprimându-și viața mai curând în termeni simbolici, biblici, decât în termeni juridici (fără ca aceștia să lipsească cu totul: legislația canonică a Bisericii universale nu provine oare din Bizanț și de la primele șapte Sinoade ecumenice ținute în Răsărit?).

*

Când se discută despre Biserica Ortodoxă (și acest lucru este valabil și pentru ortodocșii înșiși când vor să devină conștiinți de ceea ce este Biserica lor), subiectul este prilej de încântare și uimire: se descoperă o situație care are ceva străvechi (o vechime în sensul de înrădăcinare în izvoare) și ceva destul de derutant pentru o mentalitate mai deschisă către lumea modernă. Iată de ce, pentru a defini ființa intimă a Bisericii răsăritene, trebuie precizate patru puncte.

1) Sensul său eclezial. *Biserica are conștiința foarte vie a faptului că este făptura cea nouă în Hristos*. Biserica răsăriteană trăiește intens această realitate a *plinirii vremii* aduse de Întrupare: de acum înainte, istoria și-a aflat întrucâtva punctul său final. Totul s-a săvârșit; timpurile sunt pline de acest Eveniment care conferă întreaga lor valoare istoriei și evenimentelor istorice. Istoria nu mai are un alt sens: prezență a Întrupării și stare de veghe în așteptarea celei de a doua Veniri, a Parusiei. Desigur, acestea nu sunt străine nici Bisericii apusene, dar există aici o mai mare intensitate, specifică Bisericii răsăritene.

2) Acest sens este completat de pneumocentrismul său (*Pneuma*, Duhul): prezență a luminii Sfântului Duh. Deja Sfântul Irineu din Lyon spunea că Întruparea este prima ungere a omenirii de către dumnezeire. În Biserica răsăriteană, această ungere împlinită de Duhul, această iluminare prin Duhul, este considerată drept scopul fiirei, împlinirea logică a vieții creștine – *îndumnezeirea*. Întâlnim aici un foarte pregnant sentiment al sacrului: creația materială în întregime este pătrunsă de Duhul Sfânt, este o perpetuă teofanie. De aici și locul preponderent pe care această realitate îl ocupă în iconografie – care nu este o artă figurativă, ci „trans-figurativă”...

Răsăriteanul, fie el și neștiutor de carte, ia parte la această teologie implicită și se pătrunde de acest sens pneumatic (duhovnicesc) al existenței sale. Ajunge să asculte, în Sfânta Liturghie, minunatul Heruvic care însoțește ieșirea cu Cinstitele Daruri – vohodul mare –, coborârea preoților în mijlocul adunării credincioșilor. Toți – copii, bătrâni –, toți îl știu pe dinafară: „Noi care pe Heruvimi cu taină închipuim și făcătoarei de viață Treimi

întreit sfântă cântare aducem, toată grija lumească să o lepădăm, ca pe Împăratul tuturor să-L primim, pe Cel nevăzut înconjurat de cetele îngerești. Aliluia, aliluia, aliluia!” Câtă putere poate avea o viață creștină care poartă pecetea acestui sens teofanic! Aceasta ne conduce la cea de-a treia caracteristică:

3) Sensul teologiei. Desigur, orice întâlnire trebuie să treacă întotdeauna prin teologie. Dar, pentru aceasta, trebuie să se înțeleagă mai întâi ce înseamnă teologia pentru Biserica răsăriteană. Or, ea a rămas profund marcată de primele veacuri, fără evoluția care și-a pus pecetea pe gândirea Bisericii apusene începând din secolul al XIII-lea.

Teologia răsăriteană este funciarmente *duhovnicească și mistică*. Nu există o „știință teologică” așa cum o înțelege Apusul. Răsăritenii nu resping, desigur, conceptele și rigoarea gândirii – nu sunt ei, oare, moștenitorii direcți ai grecilor? –, învățământul teologic în Biserica Ortodoxă comportă, ca și în Apus, apologetica, dogmatica, dreptul canonic, dar valoarea și sensul teologiei se află în altă parte. Teologia este considerată ea însăși aproape ca un *sacramentum minor*; nu este o operă de speculație, ci, în ființa sa lăuntrică, este o *lucrare sfântă*. Ea participă la *oikonomia* divină în lume, este *hiera theologia*, „teologia sfântă”. Este vorba de o lucrare duhovnicească și de o cunoaștere sapiențială. Ea rămâne sub patronajul celor trei mari Dascăli ai Bisericii: Sfântul Ioan Evanghelistul, cel care s-a odihnit la pieptul lui Iisus, așa cum Iisus se odihnește în Sânul Tatălui; Sfântul Grigorie din Nazianz și Sfântul Simeon Noul Teolog (numit astfel în virtutea înrudirii sale duhovnicești cu „Vechiul Teolog”, Ioan Evanghelistul), care se află la momentul de cotitură al tradiției isihaste.

Cât despre rolul conceptului uman, „cuvântul” omenesc (cuvinte care exprimă realitățile suprafirești) trebuie răstignit în funcția sa teologică; de aici și preponderența tradiției apofatice. Este evitată alunecarea spre „conceptualism” sau „nominalism”; se urmărește să nu se ia cuvintele drept idei și ideile drept realități. Dar înțelegerea nu poate să survină în afara Crucii lui Hristos: „Taina Întrupării Cuvântului – spune Sfântul Maxim Mărturisitorul – cuprinde în sine semnificația tuturor ghiciturilor și tipurilor din Scriptură și știința tuturor fapturilor văzute și cugetate. Căci cel ce a cunoscut taina Crucii și a Mormântului a înțeles rațiunile celor mai înainte spuse; iar cel ce a cunoscut înțelesul tainic al Învierii a cunoscut scopul spre care Dumnezeu a întemeiat toate de mai înainte”¹.

4) A patra trăsătură: Biserica răsăriteană este în întregime *centrată asupra Învierii*. Nu poți începe o discuție cu Răsăritul fără să vezi unde se află inima sa. Învierea este sărbătoarea centrală a Bisericii răsăritene, inima întregii sale vieți. De la Paști la Cincizecime, creștinii nu se salută decât cu „Hristos a înviat!”, „Adevărat a înviat!”. Pentru creștinii ortodocși, Învierea nu este un eveniment istoric din trecut, nu este un principiu, nici măcar un „articol de credință”, ci este o realitate. Învierea ESTE REALITATEA trăită mistic de Biserică. Realitatea în care trăiești, te miști, respiri. Și chiar în prezent, în plină perioadă de persecuție, regăsești această convingere intimă la cei aflați în

¹ *Filocalia sau culegere din scrierile sfinților părinții care arată cum se poate omul curăți, lumina și desăvârși*, vol. II, ed. a II-a, traducere, introducere și note de pr. prof. dr. Dumitru Stăniloae, Editura Harisma, București, 1993, p. 167 (n. ed.).

suferință: nu este totul pierdut, căci Hristos a înviat. Până și în celebrarea momentelor dureroase ale Liturghiei, Hristos în slavă apare întotdeauna pe fundal. Astfel, în Vinerea Mare, când plânge moartea Domnului, Biserica Ortodoxă vede deja cum transpare Învierea: „Astăzi a fost spânzurat pe lemn Cel ce a spânzurat pământul pe ape. Cu cunună de spini a fost încununat împăratul îngerilor. Cu porfiră mincinoasă a fost îmbrăcat Cel ce îmbracă cerul cu nori. Lovire peste obraz a luat Cel ce a slobozit în Iordan pe Adam. Cu piroane a fost pironit Mirele Bisericii. Cu sulita a fost împuns Fiul Fecioarei! Închinămu-ne patimilor Tale, Hristoase. Arată-ne nouă și slăvită Învierea Ta”¹. Și, din nou, prin episoadele Patimilor, se face simțită tot mai mult așteptarea Paștilor: „Astăzi cuprinde mormântul pe Cel ce cuprinde făptura cu palma; acoperă piatra pe Cel ce acoperă cerurile cu bunăta-tea; doarme Viața și iadul se cutremură, și Adam din legături se dezleagă. Slavă rânduielii Tale, prin care, săvârșind toate, ne-ai dăruit nouă odihnă veșnică, prin sfântă Învierea Ta cea din morți”². Toată Liturghia răsăriteană este o celebrare a Paștilor. Este lumina esențială care luminează totul.

*

Alături de aceste trăsături luminoase, care nu pot decât să ne apropie, mai sunt și umbre, pe care, dacă vrem să lucrăm în mod eficient pentru unitate, trebuie să le conștientizăm. Aceste

¹ Denia din Joia Mare, antifon 15, *Triodul*, ed. a VIII-a, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1986, pp. 531-532 (n. ed.).

² Utrenia din Sâmbăta Mare, laude, glasul II, stihiri; *Triodul*, ed. cit., p. 582 (n. ed.).

umbre sunt, într-un fel, chiar reversul calităților respective, dar uneori sunt pur și simplu defecte, printre care amintim:

a) un anumit dispreț față de istorie, față de realitatea „tre-cătoare” și de nevoile sale imediate; o relativă uitare a sarcinii concrete pe care o are de îndeplinit, chiar și în lumea socială a omului. Biserica a uitat uneori că așteptarea eshatologică trebuie să treacă printr-o istorie complexă, în care omul exterior trebuie asumat la fel ca omul lăuntric. Biserica răsăriteană, având încă nostalgia acestei vârste spirituale originare a Sfântului Ioan, ucenicul cel iubit al lui Iisus, a preferat (prea mult) umanismul eshatologic umanismului istoric. De aici și neglijarea îndatoririi catehetice – liturghia fiind considerată ca suficientă pentru instruirea credincioșilor. Mai ales astăzi se simte golul produs de aceste carențe;

b) o altă dificultate: *mitul Bizanțului*. Ne aflăm încă pe vremea lui Constantin, când Biserica mai credea că poate trăi în armonie „prestabilită” cu statul, fără să țină seama de evoluția acestui stat, care din religios a devenit laic, apoi anticreștin și ateu. Perspectiva sa o împiedică însă să se elibereze; nu e în stare să iasă din mirajul constantinian. Astăzi, mai mult ca niciodată, se constată pericolul acestei atitudini, când presiunea comunismului, care se străduiește neîncetat să o subordoneze, slujindu-se de tradițiile bizantine ale respectului față de stat, o obligă la căutarea unei autonomii vizibile față de puterea laică.

*

De fapt, care este stadiul relațiilor dintre Biserica Ortodoxă și Biserica Catolică?

Dacă se vorbește încă de schismă, trebuie să avem în vedere că nu este neapărat o schismă juridică și canonică, ci una a mentalităților și contactelor concrete. Unitatea a fost înfăptuită la Conciliul de la Florența (1437), care, de drept, continuă să existe. Dar această unitate a fost „suspendată” sau anulată de către mai multe Biserici Ortodoxe.

Aici e dificultatea: începând din acea epocă, s-a produs o înstrăinare treptată, o îndepărtare reciprocă între cele două lumi. Pe de o parte, căderea Bizanțului, care a făcut creștinătea apuseană să se închidă prea mult în sine, iar pe de altă parte, începând din perioada Renașterii, Reforma și Contrareforma, care au atras prea mult creștinătatea apuseană afară din sine, au avut o contribuție considerabilă. Cele două Biserici s-au angajat pe două căi divergente – ceea ce a dat întâlnirilor reciproce un caracter defensiv și apologetic (fiecare din cele două părți căutând să o absoarbă pe cealaltă). Se făcea confuzie între unitate și uniformitate; s-a ajuns astfel la ideea de autosuficiență. Fiecare a crezut că poate trăi lipsindu-se de celălalt, situație nu doar nefirească, ci pur și simplu falsă. Chemarea lui Ioan al XXIII-lea a arătat cât de mari erau dorința și așteptarea: astfel, s-a intrat cu adevărat în zodia unității. Și de atunci, au intervenit elemente care arată câte mai sunt de făcut, ceea ce nu trebuie să ne descurajeze, ci dimpotrivă. Plenitudinea noastră creștină are o misiune importantă: trebuie să se actualizeze în mod vizibil și total. Pentru a putea face față, ar trebui respectate, după părerea noastră, trei reguli.

1) Să recunoască faptul că între Biserica Ortodoxă și cea Romano-Catolică există o unitate fundamentală, unitate care